

Снежана Вучковић

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

О језику хришћанске културе — Библија као велика објава речи

Сажетак: У раду* се говори о језику библијских, пре свега хришћанских текстова који карактерише напоре постављање фигуративног, преносног и дословног, прецизног израза. Та два, наизглед супротстављена семантичка нивоа откривају се и у кључним речима библијског језика као вербалним симболима хришћанске културе.

Кључне речи: метафора, алегорија, параболе, библијски језик и стил, дословна и преносна значења, кључне речи библијског језика.

Језик библијских текстова предодређују две, наизглед супротстављене тенденције. С једне стране, тај језик је *хијеролифски*. Као што су хијероглифи знаци неког појмовног „писама“ које им се налази у основи, тако се и у библијском тексту реч јавља као посебна врста знака. Она у себи носи хумболтовску стваралачку енергију језика као еманације духа, духа немисливог изван језика, духа за који је језик његов „прводитни догађај“: у Постању читамо — „И рече Бог: нека буде светлост. И би светлост“. Почетак Јовановог јеванђеља јавља се као новозаветни умногостручени ехо пролошких речи Постања: „У почетку беше реч. И реч беше у Бога. И бог беше реч.“ С друге стране, библијски језик је и *хијератски*¹. Хијератско писмо старих Египћана настало је поједностављивањем и графичком редукцијом хијероглифског писма. Сакраментални језик Библије није могао остати у себи затворен, попут неких будистичких текстова. Због тога што Библија хоће и етички да делује, да проповеда, да окупи под окриље Речи, основни идиом Библије је и хијератски, беседнички, њена реторика је усмерена на то да буде схваћена.

Метафора је оруђе библијског стила, његове реторике, лексичко-семантичко средство којим језик библијских текстова изражава своја значења. Учење Исуса Христа, онако како је дато у јеванђељима, у великој мери ослања се на метафору.

Међутим, Христов језик није само метафоричан, односно песнички. Христове речи су пре свега „слова мудрости“. Христ је учитељ мудрости, он проповеда у локалним синагогама, на трговима, народ га ословљава са „рави“, пита га за мишљење о проблемима закона и вере. Његова реч је намењена слушаоцима, те он не говори апстрактне теолошке истине, већ је усмерен на свакодневно искуство својих слушалаца. То је и суштина жанра проповеди, та оријентација на друго лице. Због тога Христ о општим догмама и начелима своје вере често говори у параболама.

Исусове параболе обично су дате у форми алегорија, кроз сиче сличан ономе којим налазимо у митовима. Тако параболо о злим закупцима винограда не би има-

* Рађено у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси (178006)*.

¹ У свом гласовитом делу *Велики кодекс* Нортроп Фрај говори и о смени књижевних модуса у једном историјском циклусу, те помиње три језичке фазе на којима ови књижевни модуси почивају: *хијеролифску* или песничку, *хијератску* или аналогојску, алегоричну и *демојичку* или описну (Фрај 1985: 27-28).

ла смисла ако јој не претпоставимо алегоријско тумачење да је виноград — *Израел*, слуге власника винограда — *џророци*, власник који их је послао да од закупца узму уговорени део грожђа — *Бої*, а власников син — *Исус* (Мт 20, 1–16). Приче из XV главе Лукиног јеванђеља о пастиру који је изгубио овцу, жени која је изгубила драгоцени новчић, родитељу који је изгубио сина — носе универзалну поруку јер се обраћају искуству које могу имати људи било које културе. Међутим, ни оне нису дословне, те тумач посеже за алегоријским објашњењем њиховог смисла: ове параболе наглашавају један од темељних постулата хришћанске доктрине — љубав божију према људима који греше, његову милост.² Исусове параболе читамо у исти мах на два начина — дословном и преносном. Једна значења просијавају кроз друга, тако да је текст двоструко кодирани. Метафорични и појмовни језик напоредо су постављени. Често и сам Исус наглашава ова два значења. Он прича о богатом човеку, грешној жени, господару имања, али се на крају своје приче обраћа другом лицу вршећи транспозицију речима: „тако и ви не будите попут...“ и сл.

Има једно место код Матеја у коме Исус каже: „Зато им говорим у причама, јер гледају и не виде, слушају и не чују, нити разумеју“ (Мт 13, 13). Користећи се метафором Исус наглашава разлику међу онима који прихватају његово учење, који у његовим причама откривају скривен духовни смисао, њихову објаву, њихову керигматску суштину, од оних који су духовно слепи. У јеванђељским текстовима често наилазимо на исказе као што су: „Ја сам врата“ или „Ја сам пут, истина и живот“. Оваква метафорична самоодређења нарочито су присутна код Јована који серијом исказа који почињу са *Ја* („ја сам светло света“, „ја сам врата овцама“, „ја сам пастир добри“, „ја сам права лоза“, „ја сам почетак“) жели нагласити Исусов божански карактер. У овим Исусовим објавама поново је дата концепција Логоса коју је Јован изнео у прологу. „Реч“ или „Логос“ је реч Божија, посредник између Бога и људи, еманација његовог духа. Логос је сам Христ. Израз „реч Божија“ традиционално се односи на Христа, али се она, поново метафорички, може односити и на целу Библију. Реч или Логос је средишња метафора Библије. Из ње је изведена читава библијска језичка слика света („...и реч је телом постала и настанила се међу нама“) — и простор са својим основним концептима вишњег и нижњег и време са атрибутима вечнoг и пролазног. У Библији нема описа природе, градова, људских ликова, карактеристичног, индивидуалног. Ако природе има, у њој се осећа божанско присуство (попут љиљана у „Беседи на гори“ или природе која је персонификована у „Песми над песмама“); ако је град, он је само трг, храм или неко друго место на коме Исус проповеда; ако је човек, он је само ту да би му се глас невидљивог објавио. То невидљиво, духовно, „говорно присуство“ (Н. Фрај) Исуса који своје постојање објављује речју, налази свој најлепши израз у метафоричном језику Библије, или, како то Нортроп Фрај лапидарно каже у својој знаменитој књизи *Велики кодекс*: сакраментални језик Новог завета представља „вербални одзив на Божје сопствено вербално открочење.“ (Фрај 1985: 35).

II

Кључне речи библијског језика, односно језички симболи хришћанске културе, такође су у основи метафоре. Око речи као што су *вера*, *џрех*, *свeћ*, *џрав*, *крив*, *чисћ*, *зао*, *добар* и др. у језику библијских текстова круже и укршатају се њихова лексичко-семантичка поља у којима се одиграва стални узајамни утицај значења, посредством синонимних и антонимних односа, често датих у форми синтаксичких и се-

² В. Дрејн 2004: 158–180.

мантичких паралелизама, итд. Ове речи су кроз дуго време хришћанске културе преношене као својеврсно вербално искуство. Изишле из окриља метафоре, оне су прешле у свет симбола које је колективна свест увек знала да препозна.

У овом раду ја ћу се, само ради примера, осврнути на семантичко поље речи са заједничком коренском морфемом *čistī-*.

Етимологија старог словенског и прасловенског придева **čistъ* није сасвим јасна. Изведенице од њеног (претпостављеног) праиндоевропског корена налазимо у лит. *skýs-tas* „жидак“, *skaistas* „јасан“, ст. прус. *skijstan* „чист“ (Фасмер IV, 366–367, Скок I, 328–329). Етимолошки речник словенских језика тумачи прасловенско **čistъ* као пасивни партицип претерита глагола **čisti* (ЭССЯ IV, 122). По свему судећи, примарно значење овог попридевљеног партиципа било је „очишћен, враћен у првобитно стање“, односно „чист по својој природи, исконски, без примеса“.

Чување обредности, односно обнављање њене сакралне форме у новом симболичном руху није заобишло ни тако високу религију каква је хришћанство. Новозаветна, хришћанска правила устројства света и живота била су изведена из старозаветних етичких, односно старих, претхришћанских ритуалних обреда. Нека од њих су, тако, била везана и за поимање *чистіої* и *нечистіої* у ритуалном значењу нечега што је дозвољено односно забрањено религиозним нормама. У старословенским канонским текстовима често налазимо синтагме са значењем „очишћења“, у вези са водом као средством ритуалног чишћења од греха, болести, и сл., које познају и многе друге културе (упор. и израз *вода жива* и њену функцију у словенској народној култури). Тај стари ритуални поступак са целим кругом својих конотативних значења пренет је у сферу хришћанске културе — очишћење од греха у хришћанској тајни крштења врши се кропљењем светом водом: **азъ оубо крѣстихъ вы водою а ты крѣтитъ вы д(о)ухомъ с(в)атимъ** Мк 1, 8 Мар³.

Дословна значења речи са заједничком коренском морфемом **čist-* употребљена у религиозној сфери, у хришћанском контексту, добијају нова, преносна значења. Заправо, реч се употребљава у дословном значењу, али се упоредо са њим јавља и преносно значење: **г҃ла емоу нѣсъ измѣвены не трѣбоуотъ тѣмо нозѣ оумыти естѣ бо весь чистѣ и вы чисти есте... нѣ не вси. вѣдѣаше бо прѣдаѣшѣаго и сего ради рече тѣко не вси есте чисти** Јо 13, 10–11 Мар („...Опраноме не треба до само ноге опрати, јер је сав чист; и ви сте чисти, али не сви. Јер знадијаше издајника својега, зато рече: нијесте сви чисти.“); **горе вамъ кѣнижници и фарисеи упокрити тѣко очиштѣаате вынѣштѣнее стѣкльници. и паропсидѣ. жтрѣждѣ же сжѣтѣ. пльни хиштениѣ и нечистоты** Мт 23, 25 Мар („Тешко вама књижевници и фаријеји, лицемјери, што чистите споља чашу а изнутра су пуне грабежа и неправде.“)⁴. Однос међу овим значењима је више метонимијски, аналогички, него метафоричан. Он подразумева технику напоредног постављања фигуративног и појмовног језика, при чему аналогички језик вербално подражава стварност али је истовремено одвојен од физичког света природе тако што у извесном смислу стоји изнад њега.

Најстарији словенски хришћански текстови чувају конкретно значење придева **чистѣ: примѣ тѣло носифѣ. обитѣ е понѣвницеж чистою** Мт 27, 59. Међутим, много су бројнија и разгранатија његова преносна значења. Из основног значења прасловенског и свесловенског придева **čistъ* „очишћен, враћен у првобит-

³ У раду се користе скраћенице за називе старословенских канонских текстова из којих су узети примери за потврду оног што је речено: *Мар* — Маријино јеванђеље, *Суѣр* — Супрасаљски зборник, *СинПс* — Синајски псалтир.

⁴ Превод навода из старословенских споменика дат је према Вуковом преводу Новог завета.

но стање“ (: **ЧИСТИТИ** „ослобађати од нечега“) постепено су се развила самостална преносна значења. У синтагми **ЧИСТЪ БЫТИ** придев носи значење „здрав, исцелен“: **АБИК ОТИДЕ ПРОКАЗА ОТЪ НЕГО И ЧИСТЪ БЫСТЪ** Мк 1, 42. Придев **čistъ* значи и → „праведан, невин“: упор. **НЕПОВИННЪ КСМЪ ОТЪ КРЪВЕ СЕГО ПРАВЕДЪНИКА** Мт 24, 24 Мар : **ЧИСТЪ АЗЪ ОТЪ КРЪВЕ СЕГО ПРАВЕДЪНИКА** СинЕух 49б 5 → „безгрешан; чист, неоскврњен“: **БЛАЖЕНИ ЧИСТНИ СРЪДЪЦЕМЪ** Мт 5, 8 Зогр → „непорочан, девичански“: **ИДИ КЪ ЧИСТЪИ НЕВЪСТЪ** Супр 248, 9 (упор. у оквиру исте ЛСГ и **ЧИСТОТА** „девичанство“, **ПРЪЧИСТА** „Богородица“).

Речи са заједничком коренском морфемом **ЧИСТ-** (од које је изведена и група речи са негативним префиксом *не-*, тј. **НЕ-ЧИСТ-**) ступају у низ синонимних, односно антонимних односа са речима из ЛСГ⁵ **ПРАВЪ**, **ЦЪЛЪ**, **ПРОСТЪ** односно **ГРЪХЪ**, **ВРЪДЪ**, **СКВРЊЪ**, узајамно замењујући једни друге, или, пак, стојећи напоредо у истим контекстима граде низ синтаксичких и семантичких паралелизама који су једна од типичних одлика библијског језика и стила: **СРДЦЕ Ч И С Т О СЪЗИЖДИ ВЪ МНЪ БЖЕ И ДХЪ П Р А В Ъ ОБНОВИ ВЪ ЖТРОВЪ МОЕИ** СинПс 50, 12; **Ч И С Т А ПА БО В Е З Г Р Ы Ш Њ А КГО ДОУША** Супр 569, 9; **Н Е Ч И С Т Ы БЪСЪ И СКВРЊНЫИ** Супр 523, 15 и сл. (Цејтлин 1996: 120–121).

Историја употребе лексема са заједничком коренском морфемом *чистъ-* показује како се њихова преносна значења, развијена у религиозној употребној сфери, чувају и преносе даље кроз језичку историју (нпр. *чистъи ѿнедељак* — назив црквеног празника, *чистъа ѿрѣза* тј. свештена, *ѿречистъи* — нпр. у атрибуирању црквених отаца, *чистъа истъина*, *чистъо срце*, *чистъа савестъи*, *чиста душа* — за оно што је без примеса, неукаљано; *нечистъа сила*, *нечистъи дух* — ђаво), увек са хришћанском, односно етичком вредносном квалификацијом.

Исти пут у развоју свог значења прешле су и друге кључне речи библијског језика: *ѿрех* (: прасловенско **grēhъ* своди се на индоевропску основу **groi-so* „физички крив“ (ЭССЯ VII, 116)), *ѿрав* у старијим текстовима значи и „искрен, праведан“ (: прасловенско **pravъ* примарно значи „физички прав“), *крив* (од примарног **krivъ* „физички крив, савијен“ пореклом од праиндоевропског корена **krei-* „вртети, савијати“ (ЭССЯ XII, 173)), *зао* (: прасловенско **zъlъ* чији етимон значи „оно што је ко-со, стрмо, грубо“ (Скок III, 642–643)) итд. Њихова семантичка промена, метафоризација њиховог значења, била је условљена променом културног модела, односно њиховим уласком у ареал хришћанске културе.⁶ Ове речи показују како је и у словенским језицима, попут многих других, Библија, односно библијски језик и стил одиграо веома важну улогу. Велики део основног словенског лексичког фонда добио је уласком у сферу хришћанске културе хришћанску конотацију и симболичку функцију (па и тако „обичне“ словенске речи као што су *хлеб*, *мрежа*, *кујина* и сл.).

III

Хришћанство је започело свој развој као религија говора, проповедања, објаве путем говора. Хришћанска сакрализација речи као божанског начела, дата кроз учење о Слову, односно Речи, Логосу — само наставља јачање апстрактне, теоријске мисли зачете у крилу хеленизма. Када су Тирило и Методије приступили превођењу богослужбених текстова (највероватније су то били изборно јеванђеље,

⁵ У савременој лексикологији под термином лексичко-семантичка група (ЛСГ) обично се подразумева „скуп речи које припадају истој врсти и које се због своје семантичке блискости могу наћи у односима синонимије, антонимије, хипонимије и подврстама ових односа.“ (Драгићевић 2007: 237).

⁶ О овоме у више својих радова лепо и документовано пише Јасмина Грковић Мејџор.

псалтир и апостол) са грчког на словенски дијалекат, они у повесму народног словенског говора нису могли наћи речи за многе апстрактне, теоријске појмове и на тај начин пренети сложена теолошка разматрања, односно хришћански духовни садржај који је грчки, као језик хиљадугодишње писмености, тако лако изражавао. Поред тога што су бројне значењски слојевите грчке речи калкирајући преводили на словенске, они су некима од постојећих словенских речи придодали апстрактна, метафорична значења већ самом њиховом употребом у контекстима који су били далеко од њихове употребе у свакодневном говору. Овај језикотворни процес, заснован на ширењу семантичког обима код већ постојеће народне словенске речи, поред поменутог калкирања и позајмљеница, био је један од основних начина иновирања лексичко-семантичког потенцијала прасловенског језика.

Уопште говорећи, ниједно значење у религијској сфери није дословно. Међутим, говор оног који проповеда није ни само фигуративан, јер се он узда у реч, у свемоћ општења. Језик хришћанске религије, као религије керигме, објаве, свој оваплоћени израз налази у непрестаном смењивању и претакању два типа говора: преносног, фигуративног и дословног, прецизног. И онда кад тај језик остане затворен у метафору, када се не испомаже алегоријом, њеним аналошким структурним схемама — и тада он бива препознат, јер се и тај језик и његове кључне речи издавајају у контексту њиховог припадања хришћанској култури. Кроз дуго време њеног трајања кључне речи библијског језика постале су знаци, вербални симболи хришћанске вере у чијем се поимању непрестано обнавља и светост њених начела.

Резиме: Језик библијских, пре свега хришћанских текстова, карактерише напоре до постављање фигуративног, преносног и дословног, појмовног израза. Кључне речи тог језика, које су временом постале вербални симболи хришћанске културе, у свом семантичком развоју такође су прешле пут од примарних, дословних до метафоричних, фигуративних значења. Њихов се семантички обим ширио и богатио самом њиховом употребом у новом, религиозном, хришћанском контексту.

Summary: The language of Biblical, for the most part Christian texts, is characterized by parallel positioning of figurative, metaphorical, and literal, conceptual expression. The key words of that language, those that during the time have become verbal symbols of Christian culture, in their semantic development have also passed the way from primary, literal, to metaphorical, figurative meanings. Their semantic scope has been spreading and enriching itself through their very usage in the new, religious, Christian context.

Литература

- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Џон Дрејн 2004: Џон Дрејн, *Увођење у Нови завет*, Београд: Clio.
- Грковић Мејџор 2007: Јасмина Грковић Мејџор, *Сјиси из историјске лингвистике*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 333/364.
- Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Фрај 1985: Нортроп Фрај, *Велики кодекс*, Београд: Просвета.
- Цејтлин 1996: Р. М. Цейтлин, *Сравнительная лексикология славянских языков X/XI–XIV/XV вв.*, Москва: Наука.
- Фасмер 1986/1987: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, Москва: Прогресс.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков* [ред. О. Н. Трубачев], том 1-, Москва: Наука, 1974–.